

Modal feillərin üslubi xüsusiyyətləri

İradə Nadir qızı Sərdarova

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan Dillər Universiteti*

E-mail: irade@yahoo.com

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. A.K. Hacıyeva,
filol.ü.f.d., dos. S.B. Mustafayeva

Açar sözlər: modal feil, kateqoriya, üslub, vasitə, məna, vaciblik

Ключевые слова: модальный глагол, категория, стиль, средство, значение, важность

Key words: modal verb, category, style, means, meaning, importance

Müasir ingilis dilində modallıq kateqoriyası bir sıra vasitələrlə ifadə edilir. Modal feillər bunlardan biri hesab olunur. Modal feillər adətən məsdərlə işlənir və əsasən mümkünlük, qeyri-mümkünlük, vaciblik, gərəklilik kimi vəziyyətlər ifadə edir.

Müşahidələr göstərir ki, ingilis dilində modal feillər bir sıra qrammatik xüsusiyyətlərə malik deyil. Həmin qrammatik kateqoriyalar bunlardır. 1) Onlar adi feillərdən fərqli olaraq indiki zamanın qeyri-müəyyən formasında üçüncü şəxs təkdə -s şəkilçisi qəbul etmir; 2) onların məsdər və analitik formaları yoxdur və s. Elə bu səbəbdən də bu cür feillərə naqis, yəni (defektiv) feillər də deyilir.

Modallıq danışanın ifadə olunan fikrə münasibətini, ifadə olunan fikrin obyektiv varlığa münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriyadır (5, s. 10).

Rus dilçiliyində də modallıq kateqoriyasının tədqiqi geniş şəkildə aparılmışdır. Bu baxımdan A.A. Potebnya, E.M. Peşkovskiy, İ.İ. Meşaninov və başqalarının modallıqla bağlı fikir və mülahizələri daha çox diqqət çəkir. V.V. Vinqradovun modallığın tədqiqi sahəsindəki çalışmalarını xüsusən qeyd etmək lazımdır. Onun fikrincə, modallıq ilk növbədə cümlə daxilində özünü göstərir (6, s. 64).

B.A. İlyiş modallığa bağlı mülahizələrində qeyd edir ki, müasir ingilis dilində modallığın ifadə vasitələri, əsasən, modal sözlər, modal feillər, bəzi modallıq ifadə edən feillər, intonasiya və feillin vasitəli şəkilləridir (8, s. 90).

Azərbaycan dilçiliyində modallığı tədqiq edənlərdən N. Ağayeva, F.F. Cahangirov və başqalarını misal göstərmək olar. Bundan başqa O. Musayev, G. Məmmədova da ali məktəb tələbələri üçün yazdıqları dərslər vəsaitlərində modallıqla bağlı görüşlərini müəyyən dərəcədə vermişlər.

O.S. Axmanova "Dilçilik terminləri lüğəti"ndə modallığın müxtəlif vasitələrlə-qrammatik, leksik vasitələrlə ifadə olunduğunu izah edir. Modallığın qrammatik ifadə vasitələri kimi O.S. Axmanova feillin şəkillərini, modal feilləri və s. misal gətirir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, uzun müddətdir tədqiq olunmasına baxmayaraq feilin modallıq kateqoriyası ilə bağlı hələ də mübahisəli məsələlər var. Bunlardan ilki modallığın hansı kateqoriyaya şamil edilməsi ilə bağlıdır.

R.A. Budaqova modallığı qrammatik, B.D. Arakin leksik, L.S. Yermolayeva sintaktik, C.Q. Admoni kommunikativ-qrammatik, V.V. Vinqradov, İ.B. Xlebnikov, Q.V. Kolşanskiy isə modallığı semantik kateqoriyaya aid edirlər.

F.F.Cahangirov isə modallığın funksional-semantik kateqoriyaya aid olduğunu qeyd edir (6, s. 18). Qeyd etmək lazımdır ki, dilçilər modallığın hansı kateqoriyaya aid olmasına dair fikirlərini onun ifadə vasitələrinə əsasən əsaslandırırırlar.

Modallıqla bağlı öz həllini hələ də tapmamış digər bir təzadlı problem isə onun hansı tip-lərinin olmasıdır.

L.S.Yermolayev, N.A.Kruşelnitskaya, Q.Zolotova modallığın üç tipi olduğunu göstərir.

1. Obyektiv modallıq tipində danışanın nöqtəyi-nəzərindən deyilmiş cümlənin məzmunu-nun həqiqətə uyğunluğu ifadə olunur.

2. Subyektiv modallıq tipində danışanın söyləmin məzmununa münasibəti əks olunur.

3. Törəmə tipli modallıq daha mürəkkəb struktura malikdir. Burada əlamətin daşıyıcısı subyektlə predikativlik əlaməti arasında əlaqənin həqiqiliyinə münasibət bildirir (7, s. 18).

M.V.Zaynullin özünün “Modallıq-funksional-semantik kateqoriya kimi” kitabında modal-lığın aşağıda qeyd olunmuş növlərini qeyd edib.

1. Reallığı bildirən modallıq-danışan tərəfindən deyilən söyləmə obyektiv reallığa uyğun olur. Subyekt söyləmi gerçək və həqiqi fakt kimi qəbul edir.

2. Qeyri-reallığı bildirən modallıq - verilən məlumat və ya söylənilən məzmun obyektiv reallığı əks etdirir. Subyekt onu qeyri-real, mümkün və ya qeyri-mümkün, arzu edilən və ya arzu edilib həyata keçməyən, güman və ya şübhə edilən və s. kimi qəbul edir. Zaynullin qeyri-reallığı əks etdirən modallığı da aşağıdakı yarımqruplara bölür:

1. Vaciblik və zərurət bildirən modallıq (Debitival);
2. Mümkünlük və qeyri-mümkünlük bildirən modallıq (Potensial);
3. Güman və şübhə bildirən modallıq (Hipotetik);
4. Əmr bildirən (İmperativ);
5. Niyyət bildirən (Optative)

F.F.Cahangirov “İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur-semantik tədqiqi” əsərində modallığın aşağıdakı növlərini fərqləndirir:

- təsdiqedicisi və ya inkaredicisi modallıq
- obyektiv və ya subyektiv modallıq
- həqiqi və ya qeyri-həqiqi modallıq;
- real və ya qeyri-real modallıq;
- arzuolunan və ya arzu edilməz modallıq;
- ehtimal olunan və ya ehtimal olunmayan modallıq;
- zəruri və ya qeyri-zəruri modallıq;
- vacib və ya qeyri-vacib modallıq;
- zaman modallığı; (6, s. 11).

Müasir ingilis dilində modal feillər aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Modal feillər təkbaşına cümlə üzvü ola bilmir;
2. Əksər modal feillərdən sonra məsdər *to* ədatsız işlənir;
3. Modal feillərin əksəriyyəti sual və inkar formalarını köməkçi *to do* feili işlənmədən dü-zəldir;
4. Modal feillər heç bir analitik formaya malik deyil;
5. Modal feillər heç bir şəxs şəkilçisi qəbul etmir;
6. Modal feillərin gələcək zaman forması yoxdur;
7. Modal feillərin hamısının inkar forması iki şəkildə tam və ixtisar olunmuş şəkildə işlə-nir.

Müasir ingilis dilində modallıq ifadə edən feilləri işlənmə xüsusiyyətlərinə görə iki yarım-

qrupa bölmək olar: 1) Əsli modal feillər; 2) Yarımmodal feillər (6, s. 266).

O.Musayevin qənaətinə görə, əsli modal feillər aşağıdakılardır: *can, may, must, ought* (to) (5, s. 267).

Müasir ingilis dilində əsli modal feillərdən əlavə, modal mənada işlənən daha bir neçə feil mövcuddur. Bu qrupa daxil olan feilləri səciyyələndirən başlıca cəhət ondan ibarətdir ki, *can, may, must, ought* (to) modal feillərindən fərqli olaraq onlar ingilis dilində omonim sözlər kimi işlədilir. Onlardan bir qismi köməkçi feil, bəzənsə də modal feil kimi, digərləri isə bir halda əsas mənalı feil, digər halda isə modal feil kimi işlədilir. Birinci qisim feillərə bunları aid etmək olar: *shall, will, should, would*. İkinci qisim feillərə isə aşağıdakıları aid etmək olar: *need, dare*. Bu feillərə xas olan səciyyəvi xüsusiyyətlərə görə **onları yarımmodal feillər** (*semimodal verbs*) adlandırırlar.

Should modal feilin arzu, məsləhət bildirdiyi bir neçə nümunəni daha gözdən keçirək;

You should be thankful to him and bless his memory, son”, she said (9).

“It is the will of the Lord that we should be different”, he said (9).

He brought it with him. She wears lovely clothes.

You should see it sometime (9).

Qeyd etdiyimiz kimi, *should* feilindən sonra bitmiş zamanda olan məsdər işlədilər bilər. Əgər *should* + bitmiş zamanda olan məsdər təsdiqdə verilsə, bu o deməkdir ki, arzu olunan hərəkət gerçəkləşməyib, məsələn:

“I should have made a fuss!” said Mrs.Bantry. - Xanım Bentri dedi: “gərək çox hay-küy salmayaydım,” (9).

Misaldan görüldüyü kimi, *should* + *perfect infinitive* icra olunan, lakin icrası təəssüf edilən hərəkətləri ifadə etmək üçün işlədilir.

Should + bitmiş zamanda olan məsdər inkarda işləndikdə isə icrası arzu olunan hərəkət, əksinə, icra olunmur, məsələn;

Sir Henry thought, looking disapprovingly at Mark, that fellow should not have spoken to. - Ser Henri Marka narazılıqla baxaraq düşünürdü ki, gərək bu cavan heç dindirilməyəydi (9).

Should modal feili deyilən fikrə emosional rəng vermək üçün də işlədilər bilər. *Should* feilin bu mənada işlənməsi emosional *should* (emosional *should*) adlanır. Emosional *should* xüsusi emfatik konstruksiyada işlədilir;

1. *Why* ilə başlayan ritorik suallarda, məsələn:

a) Why should I do it? - Xeyir ola, mən niyə bunu etməliyəm?

Why should not you invite him? - Nə üçün onu dəvət etməyəcəksən?

b) *Why* ilə başlayan tamamlıq budaq cümlələrində, məsələn:

I do not know why he should want to see George. - Bilmirəm, Corc onun nəyinə lazımdır?

c) *reason* sözünü təyin edən və baş cümləyə *why* ilə birləşən təyin budaq cümlələrində, məsələn:

I do not see any reason why he should not be happy. - Mən onun xoşbəxt olmamasının səbəbini bilmirəm və ya Mən bilmirəm nə üçün o, xoşbəxt deyil.

d) *Who should do something?* ilə başlayan konstruksiyalarda, məsələn:

1) The door opened and who should come in but Tom. - Qapı açıldı və, sizcə, içəri Tomdan başqa kim girsə yaxşıdır?

2) As I was crossing the street, whom should I meet but Aunt Ann. - Küçəni keçərkən kimlə qarşılaşsam yaxşıdır? Anna xala ilə!

3) *How should I know?* ilə başlayan konstruksiyalarda, məsələn:

How should I know? - Necə bilim?

He went into business with her as her partner. Why should not I have done it? - O, onunla həmkarı kimi ticarətlə məşğul oldu. Nə üçüm mən etməyəydim?

a) *should come* və *should have happened* ifadələrində, məsələn:

1) That is should come to this! - İş gör bir hara çatıb?!

2) To think that it should have happened to me! - Görün başıma nə gəlib?!

Should modal feili *ought* modal feili kimi Azərbaycan türkcəsinə *gərək* sözü vasitəsilə tərcümə olunur. *Should* modal feilindən sonra məsdər qeyri-müəyyən zamanda işlədikdə *should* modal feilindən sonra işlədilən əsas hissə dilimizə indiki zamanda, bitmiş zamanda olan məsdərə gəldikdə isə keçmiş zamanda tərcümə edilir, məsələn:

1) You should consult the doctor. - Siz gərək həkimə müraciət edəsiniz.

2) You should have consulted the doctor. - Siz gərək həkimə müraciət edəydiniz.

Bundan başqa, *should* modal feili əxlaqi cəhətdən irəli gələn vaciblik bildirir. Şübhəsiz, burada nitq situasiyası mühüm rol oynayır, məsələn:

Lanny had returned and it was right that his mother should be the first to greet him (9).

Onun anası gərək onu salamlayanlardan birincisi olaydı.

They should look at my son.

Gərək onlar mənim oğluma baxsınlar.

It is his will that colored people should live and work and learn among colored people.

Rəngli adamlar gərək rəngli adamların içində yaşasın, işləsin və öyrənsinlər.

Do you think I should tell him about his father?

Should feili inkar mənasında işləndikdə müəyyən dərəcədə qadağa bildirir:

You should not be so impatient.

Qeyd etmək lazımdır ki, hərəkət keçmişə aid olduqda *should* feilindən sonra məsdərin *perfekt* forması işlədilir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi yenə də təsdiq formada olan cümlə arzu olunan hərəkətin yerinə yetirilmədiyini bildirir. İnkər formada isə arzu olunmayan hərəkətin yerinə yetirildiyi bildirilir. Bu zaman *should* feili müəyyən qədər məzəmmət bildirir, məsələn:

Your shoes are wet. You should have stayed at home. - Ayaqqabıların yaşıdır. Gərək evdə qalayıdım.

You should have put more sugar in the pie. It is not sweet enough. - Gərək piroqa daha çox şəkər qoyardın. Yetəri qədər şirin deyil.

He has not brought the book back thought he should have brought it last week.

“You should not have boasted”, Mad Sam said.

Gərək lovğalanmayaydınız - o, dedi.

“My eyes are week. I should have died a long time ago. I cannot see you.

Mən gərək xeyli müddət bundan əvvəl öləydim.

I wish I knew where she was. I should have given her a letter to some friend of mine.

Mən gərək ona məktub verəydim.

Yuxarıdakı abzaslarda verilən əksər nümunələrdən də görüldüyü kimi *should* feili formal olaraq yarımçıq cümlənin xəbəri vəzifəsində çıxış edir. Bu danışıq dilində, dialoji nöqtə xas olan bir xüsusiyyətdir. Ancaq məndə *should* feilinin aid olduğu əsas feili bərba etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin cümlənin azərbaycanca variantında *should* feilinin adekvat vəzifəsini saxlamaq olmur. İş burasındadır ki, Azərbaycan dilində həmin feilə uyğun gələ biləcək köməkçi feil yoxdur. Onun müqabili olaraq Azərbaycan dilində əsas feilin müəyyən şəkli işlənir. She interrupted: “Yes, you should. You are entitled to ask”. - Qız onun sözünü kəsdi: - Əksinə, soruşmalısın. Sənin soruşmağa haqqın var (O, (qız) onun sözünü kəsdi: -

Bəli, sən soruşmalısan. Soruşmağa sənənin haqqın var).

İkincisi, *should* feili əsas feillə birbaşa əlaqədə işlənir. Məsələn: I should say you are twenty-eight. - Məncə, yaşınız iyirmi səkkizdən çox olmaz.

Demək lazımdır ki, tərcümədə sərbəstliyə yol verilmişdir. Cümlə quruluşunu və feili formaları saxlamaqla onu belə vermək olar. Mən deməliyəm ki, sizin iyirmi səkkiz yaşınız var (yaxud siz iyirmi səkkiz yaşında olmalısınız).

Eyni sintaktik məqamda (yalnız sual cümləsində) *should* feili başqa cür başa düşülməyə imkan verir.

Should he return to the radar room now? - İndi radar otağına qayıtsınmı?

Yalnız cümlə çərçivəsində qalmaqla belə bir cümlənin düzgün olub olmadığı barəsində heç nə demək mümkün deyildir. Sual daxili nitqə aiddirsə, onun yuxarıdakı şəkildə verilməsi məqbuldur, sual cavab almaq məqsədi güdürsə həmin cümləni bu şəkildə vermək olar: İndi o, radar otağına qayıtmalıdır mı?

Should feilinin sual əvəzliyi ilə işlənməsi qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırır. "Why should I sing anything?" Mrs. Harried Du Barry Mossman demanded. Aydın ki, burada sual feili xəbərə yox, ona aid olan zərfliyə (**why** sual əvəzliyinin müqabilinə) mənsubdur.

Müasir ingilis dilində işlənən *will* modal feili qədim ingilis dilində işlənən *willan* feilinin mövcud paradıqları izləməsi nəticəsində yaranmışdır.

İngilis dilində *will* feili həm tam predikasiya vasitəsi, həm də modal feil kimi işlənir. *Will* feili bu məqamda əsas feil kimi (regular verb – *wills, willed*) işləyə bilər. Bu məqamda o, özünü bürüzə etmək, əmr etmək, məcbur etmək, təlqin etmək mənasında işlənir (6, s. 183).

Tədqiqatçılar *will* və *would* feillərini *shall* və *should* feilləri ilə müqayisə edərək göstərirlər ki, müasir ingilis dilində *shall* və *should* feilləri iki müstəqil feil kimi izah edildiyi halda *will* və *would* feilləri başlıca olaraq paralel şəkildə işlənir, onların ilkin formasında iradi aktıdır (istək). Bununla yanaşı, *will* feili bəzi məqamlarda *would* feilinə paralel olaraq işlənib keçmişdə baş verən aktual hərəkəti bildirir. *Will* başqa hallarda *would* feilindən təcrid olunmuş mövqə tutur. Bu, *would* feili hal-hazırda real olmayan hərəkəti bildirdiyi zaman, ya da *will* feilinin daha yumşaq və nəzakətli forması kimi özünü göstərir.

Məqalənin aktuallığı. Modal feillərin üslubi xüsusiyyətlərinin fərqləndirilməsi yollarının öyrənilməsi hal-hazırda aktual əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Modal feillərin digər feillərlə oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyənləşməsi, eləcə də araşdırılması məqalənin elmi yeniliyini təşkil edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu iş məqalədə fərqləndirilən vasitələrin tələbələr, müəllimlər, tədqiqatçılar və digərləri tərəfindən düzgün istifadəsinə yardımçı olmaqdan ibarətdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə. Aktual üzvlənmə və mətn. Bakı: Xəzər Universiteti nəşriyyatı, 1998.
2. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri əsasları. Bakı: Maarif, 1998.
3. Hüseynov A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı: Mü-tərcim, 2015.
4. Məmmədov A. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi (müqayisəli təhlil təcrübəsi). Bakı: Elm, 2001.
5. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 1997.
6. Cahangirov F. F. İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur-semantik tədqiqi.

Dissertasiya işi. Bakı, 2005.

7. Veysəlli F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları. Studia Philological III. Bakı: Mütərcim, 2009.

8. Ilysh B.A. The Structure of Modern English. L.: Prosvescheniye, 1971.

9. Howard L. Kill and Tell. USA: Pocket Star Books, 2003.

И.Н. Сардарова

Стилистические особенности модальных глаголов

Резюме

В статье рассматриваются стилистические особенности модальных глаголов. Модальный глагол — это тип глагола, который используется для обозначения модальности, такой как *способность, разрешение, запрос, способность, предложения, приказ, обязательство* или *совет*. Модальные глаголы всегда сопровождают базовую (инфинитивную) форму другого глагола, имеющего семантическое содержание. В английском языке обычно используются модальные глаголы *can, could, may, might, should, should, will, would, must* и т. Д. Он имеет некоторые стилистические особенности в предложениях, и эти особенности были полностью проанализированы в статье.

I.N. Sardarova

The stylistic features of the modal verbs

Summary

The article deals with the stylistic features of the modal verbs. Modal verb is a type of verb that is used to indicate modality such as *ability, permission, request, capacity, suggestions, order, obligation, or advice*. Modal verbs always accompany the base (infinitive) form of another verb having semantic content. In English, the modal verbs commonly used are *can, could, may, might, shall, should, will, would, must*, etc. It has some stylistic features in the sentences, and these features have been fully analyzed in the article.

Redaksiyaya daxil olub: 12.10.2021